

JESSICA DURLACHER

GEBOREN IN DE JAREN ZESTIG ben ik. Wat ik van de Tweede Wereldoorlog weet is begonnen als van horen zwijgen.

Wat ik hier weten noem, begon eigenlijk als voelen. Weten zonder kennis. Onrust en angst over wat er met mijn vader was - gevoelens die in eerste aanleg te maken hadden met een machteloos makende compassie. Dit wist ik: mijn vaders vijand was de mijne, al had ik geen idee wie die vijand was.

IK WEET NIETS - WANT IK WAS ER NIET BIJ.

Mijn vader wel. Hij overleefde Westerbork, Theresienstadt en Auschwitz en kon me er niet over vertellen. Wilde me er niet over vertellen. Aanvankelijk wist ik alleen van zijn nachtmerries door zijn vage klachten en rode ogen. Pas later leerde ik dat er miljoenen mensen waren geweest die niet hadden overleefd wat hij had overleefd.

Gelukkig schreef mijn vader boeken over wat hij had meegemaakt: hoe het was als kleine jongen in Duitsland en later in Nederland, wat er met hem gebeurde in Westerbork en Auschwitz, wat hem overkwam als ongewenste repatriant na de oorlog.

Hij werkte zo precies als hij kon: alles wat hij in zijn geheugen vond, controleerde hij uitputtend aan de hand van bestaande geschiedschrijving. Wantrouwig volgde hij de machinaties van zijn eigen geheugen, dat - wist hij - nu eenmaal vervormt naar gelang de blik gericht is en de glazen geslepen.

Bovenal was die behoedzaamheid een vorm van trouw - trouw aan de zonder hoop gestorven geliefde mensen uit zijn toenmalig kinderleven, een leven dat ooit 'gewoon' en opgewekt en vol verwachting moet zijn begonnen. Ter ere van hun nagedachtenis mocht hij van zichzelf niet liegen. Geboekstaafde herinneringen van medeoverlevenden, die hij bijna alle opspoorde en las, wist hij op waarde te schatten, maar het stoorde hem onnoemelijk wanneer iemand de chronologie geweld aandeed of bestaande feiten anderszins in een onjuist verband met elkaar bracht - om maar niet te spreken over regelrechte vervalsingen. Met onwaarheden zouden niet alleen de doden onteerd worden maar ook zouden deze de beruchte Holocaustontkenkers in de kaart spelen, vreesde hij.

Onverbloemde fictie over die tijd beschouwde mijn vader bijna zonder uitzondering als taboe. Films, door hun mise en scène nu eenmaal per definitie onecht, vond hij onverdraaglijk. *Sophie's Choice*, of *Schindler's List*: afgrijselijke kitsch. Nep, een belediging van de werkelijkheid.

Toch besepte hij wel degelijk dat ook zijn eigen boeken, hoe waarachtig ook, onvermijdelijk sporen van fictie in zich droegen - dat het fabuleren nu eenmaal inzet zodra je je gaat bekommeren om compositie en stijl: iets wat hij met overgave deed.

Het Gispens-bureau van mijn vader was het enige voorwerp dat ik van hem erfde en wilde erven. Het was het bureau waaraan hij gezeten en gelezen, gedacht en geschreven had, een fort van staal. Beangstigend en vertrouwd tegelijk.

Het ging me om het geluid dat het maakte. Wanneer het centrale slot van de ladenblok lossprong, maakte dat een metalige, scherpe knal, als van een schot. Het weerklonk in het zware stalen karkas van het bureau en verkondigde altijd dezelfde belofte: de ontsluiting van geheimen die van hem en van hem alleen waren.

Dat geluid is mijn madeleine koekje: het roept mijn hele kindertijd terug. Behalve in zijn werkkamer hoorde je het ook in de rest van het huis. Als de veer van het slot sprong wisten we dat mijn vader in zijn eigen wereld dook en iets ging opzoeken dat ons niet aanging. Hij had als enige de sleutel en altijd voordat hij zijn kamer verliet, drukte hij de metalen

knop naast het sleutelgat in, wat eenzelfde, zij het iets doffere versie van dezelfde oerknal te horen gaf. Daarna werd het grijsgelakte metaal opnieuw de kantoorversie van een bunker. Alleen toegankelijk voor hemzelf.

Na zijn dood kreeg ik deze bunker. De meeste papieren die erin zaten hield mijn moeder, een versleten lederen mapje was voor mij.

In dat mapje trof ik de kaalste geschriften aan die ik van mijn vader ken. Het waren brieven. Brieven die hij in de jaren vijftig schreef aan de autoriteiten in Duitsland die de verantwoording hadden voor de uitbetaling van *Wiedergutmachung*. Mijn vader was zeventien jaar oud toen hij uit de kampen terugkwam. Zijn ouders bleken te zijn vermoord, zijn gezondheid was slecht, en bijna alles wat zijn familie bezat was verdwenen. Hij moest wel.

Wat ik van horen zwijgen had leren kennen, en later in zijn boeken na had kunnen lezen, zag ik in deze brieven terug - reëel en hard, als een kaakslag. De naakte feiten - die de geadresseerden ervan moesten overtuigen dat hij in aanmerking kwam voor hun armzalige schuldvereffening.

Een van die brieven lees ik hier in eigen vertaling voor.

Mijn ouders, Arthur Josef Durlacher en Erna Sofie Durlacher-Solomonica en ook ik moesten ten gevolge van de 'Anordnung des Reichskommissars fuer die niederlaendischen Gebiete' vanaf 29 april 1942 de jodenster dragen. Een verdere bepaling verbood het joden zich na 8 uur 's avonds op straat te bevinden. Op 3 oktober 1942 werden wij gearresteerd.

Tot midden januari 1944 verbleven wij in kamp Westerbork.

Toen deportatie naar Theresienstadt en van-daaruit volgde verdere deportatie (mei 1944) naar Auschwitz. Vandaar ben ik in oktober 1944 verder gedeporteerd naar KZ Maerzbachtal en daarvandaan naar KZ Dornau en uiteindelijk naar KZ Schotterwerk, alledrie onderafdelingen van KZ Grosz-Rosen. Uit Schotterwerk ben ik op 8 mei bevrijd. Mijn ouders zijn vanuit Auschwitz nog verder gedeporteerd. Mijn vader stierf in Bergen Belsen op 31 mei 1945. Mijn moeder waarschijnlijk in KZ Stutthof in maart 1945. In Westerbork moest de jodenster nog gedragen worden. In Auschwitz en de daarna volgende KZ-Lagers moesten we een gele driehoek met daarnaast het gevangenenummer dragen. Dat laatste werd ook in de linkeronderarm getatoeëerd. Het mijne luidde A-1321.

Met de grootste hoogachting verblijf ik,

Gerhard Durlacher

Behalve de inhoud zelf, vind ik het ergste van dit briefje geloof ik de beknoptheid ervan. Alsof mijn vader als de dood was om te *overdrijven* en daarmee de mensen van wie hij afhankelijk was af te schrikken. *Dingen erger te maken dan ze waren.*

Maar ze konden helemaal niet erger!

Een symbool voor de mens die met een mond vol tanden staat, zo zie ik deze brief: letterlijk sprakeloos. Omdat hij zich tegenover gebeurtenissen bevindt die zich niet laten vergelijken met de wereld zoals wij die kennen - en die daarom niet voorstelbaar te maken zijn. Sterker nog: omdat dat gebeurtenissen zijn die het voorstellingsvermogen zodanig pijnigen en beledigen, dat de mensen zich wel eens woedend op de verkondiger ervan zouden kunnen storten.

Behoedzaam en vol schaamte wordt hier de onderwereld getoond - voorzichtig, om niet te kwetsen of kopschuw te maken. De toon zo zakelijk en monotoon mogelijk gehouden - in de hoop dat de lezer zich niet af zal wenden. Zodat men niet zal denken dat de schrijver liegt.

De verstikte stem. Iedereen kent het gevoel wel uit nachtmerries: er vindt een ongelooflijk onrecht plaats en je wilt gillen, waarschuwen, in woorden vertalen wat je weet en hebt gezien, maar er komt niets uit je mond behalve een benauwd gehijg. Of een opsomming, dus.

En zo onterecht is die vrees niet eens. Moché de Bode, de vriendelijke zonderling uit de gruwelijke roman *Nacht* van Elie Wiesel, weet een massa-executie te ontvluchten en gaat terug om zijn vroegere dorpsgenoten te waarschuwen en aan te sporen om te vluchten. Maar als hij eindelijk in staat is om te spreken, is het vergeefs. Niemand gelooft hem. Wat hij vertelt, dat kan simpelweg niet bestaan.

De literatuur over de oorlog die inmiddels zo vanzelfsprekend is geworden en oneindig uitgebreid, moet daarmee zijn begonnen, zo stel ik mij voor. Niet uitsluitend met de vrees dat de wereld niet zou weren maar, en niet in het minst, met de angst *om niet geloofd te worden*.

Dit schuwe briefje van mijn vader zou je kunnen zien als het embryonale stadium van de volharding van alle mensen die besloten dat wat zij zagen en meemaakten zo erg was dat het niet onbeschreven mocht blijven. Van mensen die tegen alle onwil en ongeloof in een brug wilden slaan tussen de wereld van onvoorstelbare kwaadaardigheid, en de rest-die overigens ook lang zo fraai niet is.

Waarom? Ik weet zeker: niet om hel en verdoemenis te preken, en iedereen van zijn hoop te beroven en ongelukkig te maken. Maar omdat wat er is gebeurd, nu eenmaal echt gebeurd is. Omdat vertellen het minste is wat je voor de doden kunt doen. Omdat mensen van het kwaad moeten weten om het goede te kunnen onderscheiden.

De vondst van de kale brief van mijn vader bracht me nog op een andere gedachte - een die me aanvankelijk schokte.

Het was de paradox tussen die brief en zijn eigen, veel later verschenen boeken: alle persoonlijke geschiedenissen, gecomponeerd rond thema's die hem bezighielden. Die, hoe trouw aan de feiten zij ook zijn, onwillekeurig neigen naar literatuur.

Als mijn vader in één leven als schrijver de ontwikkeling kon doormaken van het o, zo voorzichtige, nog net geen zwijgende staccato aan feiten naar de openhartige literair verbeelde herinneringen die hij later publiceerde, dan was daarmee misschien de weg geplaveid voor de generaties na hem om over de Holocaust te schrijven op een verder afgeleide manier.

Dat wil zeggen: in de vorm van *de ooit door hem gewraakte fictie*. Zonder te liegen, rechtdoend aan de feiten, voorstellingen oproepen van hoe het geweest *zou kunnen* zijn. *Schindler's List* en *Sophie's Choice* mogen niet authentiek zijn, noch voorbeeldig, het minste dat je van ze kunt zeggen is dat ze vele onwetenden *gevoelskennis* gebracht hebben over een verleden dat hen anders überhaupt onbekend zou zijn gebleven.

Ik zie het in deze nieuwe eeuw nu zonder tranen aan: de Tweede Wereldoorlog dendert langzaam het gebied van de fictie binnen. Onherroepelijk zullen kunstenaars zich van deze krankzinnige periode meester maken, met alle meedogenloosheid die daarbij hoort. Al te bekende beelden uit de oorlog zullen worden tot iconen: gemystificeerd. In en door de fantasie zal naar nieuw begrip worden gezocht -en ik betreur het niet. Niet meer. Het is de enige manier, begrijp ik, om het verleden te incorporeren in ons geheugen, het steeds opnieuw in ons geweten en in onze harten een rol te geven.

Mijn vader is er niet meer, net als steeds meer mensen van zijn generatie die de oorlog meemaakten. Goddank is veel van hun ervaringen in boeken en documentaires vastgelegd. Hun verslagen staan iedereen ter beschikking die zich geroepen voelt tot het bedenken van boeken en films. Verhalen waarin fragmenten van de geschiedenis gereflecteerd zullen worden als in een spiegel, verbeeld in oneindige variaties.

Dit is wat ik hoop: dat het 'horen zwijgen' van mijn jeugd zal worden vervangen door de geheimen en open plekken van films en literaire fictie. Dat men verleid wordt historische abstracties te herleiden tot mensen en hun verhalen - en dat men daarin blijft zoeken naar de waarheid en de feiten.

Want over die feiten gaat het en over niets anders.

Ik weet zeker dat ook mijn vader hiermee zou hebben ingestemd.

Toen mijn vaders bureau tijdens de verhuizing werd gekanteld om door de deuropening te worden gedragen, hoorden we een metalige klap die anders klonk dan die van het vertrouwde slot. Uit het binnenste van het bureaublad kwam een zwaar voorwerp naar beneden suizen.

Het was een pistool. Het was geladen en het bevatte vijf kogels.

Ik ontdekte dat mijn vader het had aangeschaft in de paniek na de inval van de Russen in Hongarije in 1956. Als ze kwamen, net als toen, zou hij schieten.

Later had niemand precies geweten waar het gebleven was.

Hij wel. Jarenlang had het geduldig achter een gemakkelijk toegankelijke richel onder het bureaublad liggen wachten om hen die zijn gezin kwaad hadden willen doen te bedreigen - misschien zelfs te vermoorden.

Mijn vader was een redelijk man, een verlicht man, een vergevingsgezinde man zelfs. Na Auschwitz overleefd te hebben, koesterde hij geen haat tegen Duitsland als de abstractie die een natie nu eenmaal is. Hij geloofde in de toekomst en in de vooruitgang. Hij had in zijn leven de woorden gevonden om over zijn oorlog te vertellen.

Hij schreef boeken. Literatuur.

En in zijn bureau lag altijd een geladen pistool onder handbereik.